

Когнітивна лінгвістика: історія становлення і розвитку напряму лінгвістичного вчення

Г.Г. Вісько*

Чорноморський державний університет імені Петра Могили, Миколаїв, Україна
кафедра германської філології

*Corresponding author. E-mail: hannawissko@yahoo.com

Paper received 25.06.15; Accepted for publication 14.07.15.

Анотація. У статті розглянуто історію зародження та становлення відносно молодого напряму лінгвістики – когнітивної лінгвістики. Подано погляди науковців на співвідношення когнітивної лінгвістики із когнітивною наукою. Представлено думки дослідників щодо мети даної дисципліни, предмету її дослідження, джерел та матеріалів, основних завдань та постулатів.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, когнітивна наука, когніція, мова

Когнітивна лінгвістика є відносно молодим напрямом лінгвістичної науки, який стрімко розвивається і зацікавлює дедалі ширші кола мовознавців. Утім, думки дослідників щодо її місця серед інших наук, вихідних положень, призначення, зв'язків з іншими дисциплінами не є одноставними і потребують певної систематизації. Цим зумовлена актуальність статті. Об'єктом статті є власне дисципліна когнітивна лінгвістика, а предметом – такі вихідні питання, як історія зародження даної науки, її зв'язок та взаємодія з іншими науками, зокрема з когнітивною наукою, мета, предмет та джерела когнітивної лінгвістики, найважливіші імена, пов'язані з цим напрямом.

Як зазначено у словнику *Lexikon der Sprachwissenschaft* ("Лексикон мовознавства"), когнітивна лінгвістика з'явилася в 50-х рр. ХХст. в США як міждисциплінарний напрям досліджень, метою якого було дослідження ментальних процесів під час опанування і застосування знання та мови: "Ende der 50er Jahre in den USA entstandene interdisziplinäre Forschungsrichtung, die sich mit der Untersuchung mentaler Prozesse bei Erwerb und Verwendung von Wissen und Sprache beschäftigt" [10, с. 342].

Німецькі дослідники Герт Рікхайдт, Забіне Вайс і Ганс-Юрген Айкмайр, говорячи про історію становлення даної дисципліни, відмічають дві вихідні передумови у когнітивній лінгвістиці: раціоналістичну та емпіричну. Раціоналістичну передумову вони пов'язують з критикою Н. Чомскі на адресу книги Б.Ф. Скіннера *Verbal Behavior* (1957): "Mit seiner harschen und wohl überzogenen Kritik an Skinners Buch... läutete Noam Chomsky (1959) die kognitive Wende in der Linguistik ein... Chomsky kann somit als Begründer der Kognitiven Linguistik angesehen werden, der die menschliche Fähigkeit zur Bildung unendlich vieler grammatisch korrekter Sätze, auf kognitive Prozesse zurückführte" [11, с. 10-11]. Таким чином, саме Н. Чомскі розглядається цією групою дослідників як засновник когнітивної лінгвістики. Емпірична передумова полягає у відмежуванні психолінгвістики як дисципліни у 70-х рр. від уявлень генеративної граматики, яка нехтувала таким фактором як знання про світ, кругозір при дослідженні застосування мови: "Sowohl bei der Sprachproduktion als auch beim Sprachverstehen spielen das Weltwissen der Interaktionspartner und die Umweltfaktoren eine wichtige Rolle..."

Aber all diese Faktoren wurden im Paradigma der Generativen Grammatik nicht beachtet, weil sie der Performanz zugeordnet wurden, die... bei der Entwicklung einer Universalgrammatik keine Rolle spielte, da man sich auf die Kompetenz eines idealen Sprecher-Hörers, also auf die Struktur einer Universalgrammatik, konzentrierte" [11, с. 11-12]. Проте саме Н. Чомскі та біхевіористи надали поштовху для розвитку нової дисципліни: Н. Чомскі показав неефективність біхевіористської схеми "стимул-реакція"; але біхевіористи, у свою чергу, розробили ряд методів, які були відшліфовані та відкориговані представниками нового підходу.

Українська дослідниця Т.В. Монахова підтримує і далі розвиває думку В.А. Маслової, що когнітивна лінгвістика бере свій початок у 70-х рр. ХХст., і першим етапом її становлення зазначає 1975 р., коли "у статті Дж. Лакоффа і Г. Томпсона "Представляємо когнітивну граматику" було вперше вжито термін когнітивна граматику, яким у США найчастіше називають когнітивну лінгвістику" [7, с. 29]. На її ж думку, "поява когнітивної лінгвістики була реакцією на зневажання семантики в лінгвістичних теоріях, що панували в Північній Америці в сімдесятих роках ХХ ст." [7]. Моментом виникнення когнітивної лінгвістики як науки дослідниця називає симпозиум у Дуйсбурзі 1989 р., організований Рене Дирвеном, де було засновано журнал "Когнітивна лінгвістика", який згодом став одним із провідних лінгвістичних видань. Цю тезу поділяють З.Д. Попова та І.А. Стернін: "Формально в лінгвістичній історіографії виникнення когнітивної лінгвістики відносять до 1989р., коли в Дуйсбурзі (ФРН) на науковій конференції було оголошено про створення асоціації когнітивної лінгвістики, і когнітивна лінгвістика, таким чином, стала окремим лінгвістичним напрямом" [8, с. 10]. Схожа думка щодо зародження когнітивної лінгвістики як науки і українського мовознавця А.С. Зеленька [4, с. 89].

Підґрунтям для когнітивної лінгвістики стала також когнітивна психологія, яка виникла, певною мірою, як своєрідна реакція на біхевіористський напрям у психології. "Досвід війни особливо яскраво показав обмеженість формули "стимул-реакція", яка змушувала вважати науковими лише безпосередньо спостережувані явища... це не пояснювало того явища, чому у однієї і тієї ж людини

та у різних людей реакції на однакові стимули можуть бути діаметрально протилежними. Проте без розуміння цього поведінка людини здавалася непередбачуваною... у вказаній діаді між стимулом і реакцією постає дія численних факторів, які до цього моменту або взагалі не бралися до уваги, або враховувалися недостатньо" [5, с. 16]. До цих факторів віднесли психічні та ментальні явища, тобто "внутрішні стани людини". Теорія когнітивізма, за Є.С. Кубряковою (і дана теза є схожою із вищезгаданою тезою про емпіричні передумови для становлення нової дисципліни, висловленою З. Вайс, Г. Рікхайт та Г.-Ю. Айкмаером), стала просуватися вперед тоді, коли стала досліджуватися внутрішня організація розуму. Проте це не означає, що біхевіоризм таким чином повністю заперечувався. Навпаки, саме від нього нова дисципліна перейняла зацікавленість поведінкою людини" [5; с. 16], хоча і змінила повністю підхід до її вивчення.

В.А. Маслова, і з нею погоджується Т.В. Монахова, до джерел когнітивної лінгвістики також відносить когнітивну науку, лінгвістичну семантику, лінгвістичну типологію й етнолінгвістику, нейролінгвістику, культурологію, порівняльно-історичне мовознавство тощо [6, с. 17-20].

Що стосується когнітивної науки, то Є.С. Кубрякова (і ми підтримуємо її позицію) відносить її не стільки до джерел когнітивної лінгвістики, скільки до "наднауки", міждисциплінарної науки, вираз "когнітивна наука" являє собою "парасольковий термін" для цілого ряду наук – когнітивної психології, когнітивної лінгвістики, філософської теорії когніції, логічного аналізу мови, теорії штучного інтелекту, нейрофізіології..." [7, с. 9].

Німецькі вчені Герт Рікхайт, Забіне Вайс і Ганс-Юрген Айкмайр підгрунття до когнітивної лінгвістики називають наукові розробки психо-, нейро- та комп'ютерної лінгвістики: "Als Basis für die moderne Kognitive Linguistik sehen wir vor allem psycho-, neuro- und computerlinguistische Forschungsperspektiven" [11, с. 5].

Їхнє бачення співвідношення когнітивної науки і когнітивної лінгвістики схоже із баченням Є.С. Кубрякової: когнітивна наука – міждисциплінарна "наднаука", і когнітивна лінгвістика – одна із її складових дисциплін поряд з філософією когніції / "Philosophie der Kognition", когнітивною інформатикою / "Kognitive Informatik", когнітивним вченням про нейрони / "Kognitive Neurowissenschaft", когнітивною психологією / "Kognitive Psychologie", когнітивною антропологією / "Kognitive Anthropologie" [11, с. 9].

В.З. Дем'янков так само називає когнітивною лінгвістикою напрям когнітивної науки, "...у центрі уваги якого знаходиться мова як загальний когнітивний механізм" [3, с. 22]. Когнітивна наука, на його погляд, є міждисциплінарним явищем в науці: "Когнітивісти приречені на міждисциплінарність... Тільки спільними зусилля"ми психології, лінгвістики, антропології, філософії, комп'ютерології можна відповісти на питання про природу розуму, про осмислення досвіду, про організацію концептуальних систем" [3, с. 24]. Цитуючи німецьких дослідників, зокрема Г. Рікхайта, В.З. Дем'янков форму-

лює центральну задачу когнітивної лінгвістики - "...опис і пояснення внутрішньої когнітивної структури і динаміки мовця-слухача", де мовець-слухач постає як система обробки інформації, "що складається із кінцевого числа самостійних компонентів (модулів) і співвідносить мовну інформацію на різних рівнях" [3, с. 23] – і мету: "у дослідженні такої системи і встановленні найважливіших її принципів, а не тільки в систематичному відображенні мови" [3, с. 23].

Американський дослідник Алан Ченки розуміє під терміном "когнітивна лінгвістика" групу "теоретичних підходів, які в цілому сумісні один з одним і поділяють деякі основні принципи, наприклад:

Мова – це невід'ємна частина пізнання...

Мова віддзеркалює взаємодію між психологічними, комунікативними, функціональними і культурними факторами" [9, с. 340].

З. Вайс, Г. Рікхайт та Г.-Ю. Айкмаер, які у своїх дослідженнях з когнітивної лінгвістики міцно тримаються за надбання нейро- та психолінгвістики, додають ще два принципи:

– опанування мови є не тільки (і не стільки) фізіологічним процесом дорослішання, а й перш за все навчальним процесом, на який впливають численні фактори "Der Spracherwerb ist nicht nur ein Reifungsprozess, sondern vor allem ein Lernprozess, der von vielen Faktoren beeinflusst wird" [11, с. 14];

– нейропсихологічне та генетичне підгрунття є вирішальними для вживання мови (Sprachgebrauch, language use) "die neurophysiologischen und genetischen Grundlagen bedingen den menschlichen Sprachgebrauch entscheidend" [11, с. 14].

Розглядаючи її відношення до когнітивної науки, А. Ченки бачить лінгвістику "невід'ємною частиною когнітивної науки і безпосередньо пов'язаною з психологією і нейронаукою, як і з антропологією і філософією" [9, с. 341]. Отже, його погляди схожі з поглядами Є.С. Кубрякової та німецьких лінгвістів. Як і Є.С. Кубрякова, він вбачає у появі когнітивної лінгвістики реакцію на тогочасні панівні теорії: "виникнення когнітивної лінгвістики... було реакцією на знехтування семантикою в лінгвістичних теоріях, що панували (особливо в Північній Америці) в 1970-х роках" [9, с. 344]. Саме тому, на думку вченого, значну роль у дослідженнях з когнітивної лінгвістики відіграє семантика і "розглядається в ній як рушійна сила у використанні мови" [9, с. 344].

Метою когнітивної лінгвістики є дослідження мови як важливої складової частини когніції. Когніція у даному випадку не є повним синонімом до поняття "пізнання". Як відмічає В.З. Дем'янков, "Когніція – не орнаментальний іншомовний варіант терміна пізнання, а скоріш процедури отримання і використання "передзнань" (рос. "предзнаний") ... різновиду мисленневих операцій, що обслуговують та супроводжують сприйняття... і продукування як знань, так і мовних засобів вираження для цих знань" [2, с. 5].

За З.Д. Поповою та І.А. Стерніним, які посилаються

на "Короткий словник когнітивних термінів" Є.С. Кубрякової, когнітивна лінгвістика "вивчає мову як когнітивний механізм, який грає роль у кодуванні та трансформуванні інформації" [8, с. 7].

В.А. Маслова зазначає три головні проблеми, що стоять перед когнітивними лінгвістами: "про природу мовного знання, про його засвоєння і про те, як його використовують" [6, с. 24]. Центральною проблемою дослідниці відзначає категоризацію людського досвіду: "Категоризація тісно пов'язана зі всіма когнітивними здібностями людини, а також з різними компонентами когнітивної діяльності – пам'яттю, увагою, увагою та ін.. Категоризація сприйнятого – це найважливіший спосіб упорядкувати інформацію, що надходить до людини" [6, с. 25]. Предметом дослідження в когнітивній лінгвістиці, на думку вченої, є

- 1) когнітивна семантика;
- 2) образні схеми, метафора, метонімія;
- 3) дискурс (з когнітивних позицій);
- 4) інші форми подання знань: скрипти, фрейми, сценарії, пропозиції;
- 5) концепти, точніше моделювання світу за допомогою концептів [6, с.26-27].

В.А. Маслова також наголошує на постулатах дисципліни, що були висунуті А.Н. Барановим та Д.О. Добровольським:

- 1) постулат про примат когнітивного: за значеннями слів, граматичних категорій, синтаксичних структур, стилів і реєстрів мовлення стоять когнітивні структури;
- 2) постулат про нерелевантність лінгвістичного та екстралінгвістичного знання;
- 3) постулат про тенденції до економії зусиль;
- 4) постулат про множинність втілення когнітивних структур у мові;
- 5) постулат про неоднорідність плану змісту мовного виразу;
- 6) постулат про множинність семантичного опису;
- 7) постулат про значущість нестандартних вживань: більша частина лексичних одиниць використовується в тексті з порушення певних норм [6, с.27-29].

Український мовознавець А.С. Зеленько визначає такі теорії та концепції в когнітивній лінгвістиці, як когнітивна семантика, відмінкові граматики, когнітивна граматики Р. Ленекера, теорія гештальтів Дж. Лакоффа, конструкційна граматики Ч. Філлмора, та додає свій авторський напрямок когнітивної лінгвістики – "синергетичний детермінізм" [4, с. 95].

Серед визначних мовознавців-когнітологів можна назвати С. Аскольдова, О. Бабушкіна, С. Воркачова, В. Дем'янова, Р. Джекендоффа, В. Карасика, Є. Кубрякову, Дж. Лакоффа, Р. Ленекера, В. Маслову, З. Попову, І. Стерніна, Л. Талмі. "Праці Є.С.Кубрякової стали фундаментальними, вони лягли в основу когнітивної лінгвістики в Росії" [8, с. 10].

В українській науці серед спеціалістів у когнітивній лінгвістиці слід зазначити Л. Белехову, О. Воробйову, Г. Голубовську, А. Зеленька, С. Єрмоленка, С. Жаботинську, В. Жайворонок, В. Іващенко, В. Кононенко, Т. Космеда, Н. Слухай, Т.Монахову та ін. А.С. Зеленько відзначає наукові наробки С.С. Єрмоленка, який "на протиположності тезі про довільність зв'язку позначаючого з позначуваним Фердинанда де Соссюра, ідучи за Ч. Моррісом та Ч. Пірсом, демонструє зумовленість змісту знака його формою" [4, с. 95].

У 2012 р. було відкрито Центр когнітивних та семіотичних студій під керівництвом проф. О. Воробйової, яка наголосила на зв'язку української когнітивної школи з науковою школою, яку очолювала Є.С. Кубрякова [1, с. 2].

Таким чином, погляди провідних фахівців-когнітологів на когнітивну лінгвістику та її місце серед інших наук не є однорідними. Певні дискусії точаться з приводу співвідношення "когнітивна наука – когнітивна лінгвістика", джерел когнітивної лінгвістики. Щодо стану розвитку даної дисципліни, то спостерігаємо, що на Заході та в Росії вже багато років існують наукові школи лінгвокогнітологів. Україна підтримала цей напрям відносно недавно, проте вже також встигла започаткувати свою наукову школу, утворити центр лінгвокогнітивних досліджень та встановити зв'язки із науковими школами закордоном.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Бюлетень української асоціації когнітивної лінгвістики і поезики // Лютий 2012. – №1. – 15 с.
- [2] Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопросы языкознания, 1994. – №4. – 17-33 с.
- [3] Демьянков В.З. Когниция и понимание текста // Вопросы когнитивной лингвистики. М.: Институт языкознания; Тамбов: Тамбовский гос. университет им. Г.Р. Державина, 2005. – № 3. – 5-10 с.
- [4] Зеленько А.С. Когнітивна лінгвістика // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2010. – №13 [200]. – Ч. II. – 88-96 с.
- [5] Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики // Е.С. Кубрякова. В поисках сущности языка: Когнитивные исследования / Ин-т языкознания РАН. – М.: Знак, 2012. – 13-36 с.
- [6] Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие / В.А. Маслова. – Мн.: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
- [7] Монова Т.В. Методи когнітивної лінгвістики в дослідженні концептів // Новітня філологія. / ред. А.М. Науменко. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 37. – 25-34 с.
- [8] Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2010 – 314 с.
- [9] Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике // А. Ченки // Фундаментальные направления современной американской лингвистики: Сб. обзоров / под ред. А.А. Кибрика и др. М.: Изд-во Московского университета, 1997. – 340-369 с.
- [10] Bußmann, Hadumod. Lexikon der Sprachwissenschaft / H. Bußmann, H. Lauffer. – Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 2008. – S. 342-343.
- [11] Rickheit, Gert. Kognitive Linguistik: Theorien, Modelle, Methoden / G. Rickheit, S. Weiss, H.-J. Eikmeyer. – Tübingen u. Basel: A. Francke Verlag, 2010 – 340 S.

REFERENCES

- [1] Bulletin of the Ukrainian Association of Cognitive Linguistics and Poetics // February 2012. – №1. – 15 p.
- [2] Demyankov, V.Z. Cognitive linguistics as a kind of interpretive approach // Problems of Linguistics, 1994. – №4. – 17-33 p.
- [3] Demyankov, V.Z. Cognition and understanding the text // Issues of cognitive linguistics. M.: Institute of Linguistics; Tambov: Tambov State University n.a. G.R. Derzhavin, 2005. – № 3. – 5-10 p.
- [4] Zelenko, A.S. Cognitive linguistics // Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University, 2010. – №13 [200]. – Part II.– 88-96 p.
- [5] Kubryakova, E.S. On cognitive science and actual problems of cognitive linguistics // E.S. Kubryakova. In search of the essence of language: Cognitive Studies / Institute of Linguistics, Russian Academy of Sciences. – M.: Sign, 2012. – 13-36 p.
- [6] Maslova, V.A. Cognitive Linguistics: Tutorial /V.A. Maslova. – Mn.: TetraSystems, 2004. – 256 p.
- [7] Monakhova, T.V. Methods of cognitive linguistics in concept studie // Modern philology / ed. A.M. Naumenko. – Mykolajiv : Petro Mohyla Black Sea State University, 2010. – Is. 37. – 25-34 p.
- [8] Popova, Z.D. Cognitive Linguistics / Z.D. Popova, I.A. Sternin. – M.:AST: East-West, 2010. – 314 p.
- [9] Chenki, A. Semantics in cognitive linguistics // A. Chenki // Fundamental trends in contemporary American Linguistics: Sb. obzorov / ed. A.A. Kibrik et al. M.: Publishing house of the Moscow University, 1997. – 340-369 p.
- [10] Bußmann, Hadumod. Lexicon of Linguistics / H. Bußmann, H. Lauffer. – Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 2008. – P. 342-343.
- [11] Rickheit, Gert. [Cognitive Linguistics: Theories, Models, Methods / G. Rickheit, S. Weiss, H.-J. Eikmeyer. – Tübingen u. Basel: A. Francke Verlag, 2010 – 340 P.

Cognitive Linguistics: a history of formation and development of the branch of linguistic study

G.G. Visko

Abstract. This article deals with the rise and development of the cognitive linguistics in the historical perspective. The opinions of the researchers on the question of the "Cognitive Linguistics-Cognitive Science" relation as well as on the goal of the discipline, its subject, sources, main tasks and postulates are presented.

Keywords: *cognitive linguistics, cognitive science, cognition, language*